

még kevésbé kutatott és feltárt területét is megismerhettük. Mindezek alapján a dolgozat elfogadását *summa cum laude* minősítéssel javasolom elfogadni.

Kérdéseim Farkas Tamás szerzőhöz:

1. Dolgozatának VI.4. fejezetében részletesen ír, és történetében is áttekinti a nyelvművelés szerepét, formáit a névváltoztatással kapcsolatban. A feldolgozott kérvények alapján szükségesnek tartaná-e a nyelvművelés aktívabb részvételét a névízlés formálásában? Milyen módon lenne ez hatásos?

2. Az asszonynév-változtatások adatai sok esetben elgondolkodtattak. Milyen motivációk készítették a válás, illetve az özvegyesség után a lánynevüket választó nőket arra, hogy visszavegyék volt férjük nevét, azaz (ha jól értelmeztem) a *Hunyadiné Szilágyi Erzsébet* névtípust válasszák?

3. A feldolgozott kérvények még igen sok adatot, elemzendő kérdést rejtenek. Milyen irányban kívánja kutatásait folytatni, bővíteni?

Budapest, 2002. január 10.

RAÁTZ JUDIT

VÁLASZ ÖRDÖG FERENC ÉS RAÁTZ JUDIT OPPONENSI VÉLEMÉNYÉRE

1. Opponenseim véleményére adott válaszomat a nekik mondott köszönettel szeretném kezdeni. Köszönöm a dolgozat témaválasztását, módszerét, tartalmát és eredményeit elismerő szavait, s ugyanígy – vagy még inkább – köszönöm azokat a megjegyzéseket, melyekkel munkám vitatható, továbbgondolást igénylő, illetve jobbitásra szoruló részleteire hívták fel figyelmemet.

2. A dolgozat szóhasználatát illetően Ördög Ferenc megjegyzéseit kellett megfontolnom. A *tulajdonnév jelentésszerkezete* helyett ő inkább *jelentéssíkok*-ról szól. Terminusát a J. Soltész Katalin óta általánossá vált *jelentésszerkezet* megnevezéssel váltakoztatva magam is használatba vettem, szakszeminaristáimnak így tanítom. A dolgozatomban 'magyarországi német' jelentésben nem kizárólagos, de gyakori használatú *sváb* szót opponensemmel ellentétben azonban nem tartom feltétlenül kerülendőnek. Az etnikumot jelölő szavak használatának kérdése messzire vezetne, de véleményemet szeretném itt néhány tényezővel alátámasztani. A névmagyarosítások történetében a hazai németességnek kiemelt szerepet szánó korszakokban – alig fél évszázada is még – általános megnevezésük a *sváb*. Ezt használják a Rajk-féle Belügyminisztérium belső feljegyzései (amelyek egyidejűleg a zsidókra – köztük sejtetően a kikeresztelkedettekre is – az *izr.* rövidítéssel utalnak), de ez a szóhasználat jellemzi a hazai németesség névváltoztatását 1945-ben megszigorító hivatalos rendeletet is. A *sváb* szó idézőjeles és idézőjel nélküli használata a hazai németesség sorsával foglalkozó friss szakirodalomban is megjelenik, olykor elvi, szociológiai indoklással is kísérve (pl. Solymár Imre 1997. *Név és identitás* [A Völgység névtani sajátságaiából]: MNyTK. 209. I. 64–8). A szó a Magyar Televízió német nemzetiségi műsoraiban is rendszeresen elhangzik. Magam a század derekán zajló folyamatokkal kapcsolatban – a korszakhoz illeszkedően – használom a szóban forgó

megnevezést. (Erre indíthatott egyébként a szó rövideje is, szemben akár csak a *hazai német* kifejezéssel.)

3. A családnév-változtatások történetét illetően Raátz Judit megjegyzi, hogy az csupán a családnév megjelenésével kezdődhet. Eszerint nem tekinthetjük külön korszaknak az azt megelőző időszakot, amint az dolgozatomban (s hasonlóképpen Hajdú Mihály családnévtörténeti korszakolásában is: Hajdú Mihály 1994. A középmagyar kor személynévtörténete [1526–1772]. Doktori értekezés. I. 17.) szerepel. Úgy gondolom, erről az időszakról célszerű szót ejteni, de valóban pontosabb lett volna erről előzményként, mintegy „nulladik korszakként” írni. A további korszakok sorszámozása II. József névrendeletével sajnálatos módon valóban elcsúszott, a hibát természetesen javítani fogom.

4. A névváltoztatással felvett családnév tipológiájában Ördög Ferenc kifogásolja, hogy több családnevet álhelynévi eredetüként tüntetnek fel; köztük egyébként közismert településnevekből származókat is (i. m. 271). A bírálát itt valójában az eszerint félreérthető megfogalmazásomnak szól. Idézem: „1. Helységnevi [eredetű nevek]: ide sorolom az álhelységnevi neveket i s ; [ritkítás itt] például *Aradi, Budavári, Csabai, Földvári, Tóvári*” (i. h.). Az itt felsorolt példák közül én is csak a *Tóvári* nevet tartom biztosan csinált, valós helynévre vissza nem vezethető családnévnek. Emellett azért valószínűsítem azt, hogy a *Budavári* családnév egy része a valóságban nem valamely település nevéből, hanem a magyar történelmi tudat számára nagyfontosságú budai vár megnevezéséből jött létre. (A fővárosi telefonkönyvben ma például 116 személy viseli ezt a nevet. Göcsej és Hetés területén – amely ugyanúgy Zala megye, mint *Budavár* település – 15763 család 2065-féle családnéve között egyszer sem fordult elő [vö. Ördög Ferenc 1973. Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén]. Kázmér Miklós családnévszótára egyetlen történeti adatát közli. Hogy a mai névviselők közül hányan kapták ezt a nevet valamikori névváltoztatás révén, s hogy azok motivációját egykor mi jelenthette, megmondani nem lehet, találgatni sem érdemes.)

5. Mindkét opponensem foglalkoztatják a kettős családnév használatának terjedése, az asszonynévviselés aktuális kérdései, általánosságban pedig a névviselés és névváltoztatás szabályozásának jövőbeli alakulása. Számunkra ezzel szorosan összefonódik a nyelvművelés esetleges szerepvállalásának kérdése is.

A problémakör megidézése igen időszerű. Névviselés, névváltoztatás tárgyában beérkezett indítványokat egyesített eljárásban vizsgált nemrégiben az Alkotmánybíróság, s több ponton a jelenlegi szabályozás alkotmányosértő voltát állapította meg (1150/B/1991. AB Határozat. Megtalálható az Interneten: <http://www.mkab.hu/tartalom/hat/1509104.htm>). Tavaly decemberben kiadott határozata szerint a „lért anomáliák nagyobbik része a tárgykör alkotmányossági követelményeket figyelmen kívül hagyó szétszórt, korszerűtlen szabályozására vezethető (sic) vissza. ... Meg kell teremteni az összhangot a kapcsolódó jogterületekkel... E jogterületek összhangjának megteremtése csak új (a névviselést és névhasználatot is magában foglaló, alkotmányos kritériumokat kielégítő) anyakönyvi törvény megalkotásával érhető el” (uo. IV.3.). Az Alkotmánybíróság feladatkörének megfelelően 2002. december 15-ével megsemmisíti a kifogásolható rendelkezéseket, s egyúttal felhívja az Országgyűlést, hogy szabályozási feladatának eddig a napig tegyen eleget. Azaz: sor kerül végre az adott jogterület régóta aktuális, de mindig

halasztódó átfogó rendezésére. Nyilvánvalóan a névválasztás és névváltoztatás jelenlegi kötöttségeit is újra fogják gondolni, korunk igényeihez szándékozáva igazítani azokat. A törvényi szinten most meghatározandó szabályok tartósan befolyásolhatják a magyar névanyag jövőbeli alakulását.

Az újraszabályozással kapcsolatos jelenlegi elképzeléseket válaszom megírásakor még nem ismerhetjük. Így például azt sem, hogy a tervezet elkészítése folyamán kívánják-e figyelembe venni a nyelvtudomány véleményét az adott kérdésekkel kapcsolatban. Ehhez az Alkotmánybíróság állásfoglalása némi alapot is nyújtana, mivel többek között kimondja: „azt a kérdést, mi minősül névnek, és hogy a saját névhez való jogot a személy milyen tárgyi körben gyakorolhatja, a közfelfogás, a nyelvtudomány és a társadalmi-történeti hagyományok alapján az állam jogosult meghatározni” (uo. III.5.). A kérdéskör bonyolultságát egyébként a vonatkozó nemzetközi (akár csak Európán belüli) szabályozás sokfélesége is jelzi. Ugyanerre utal az is, hogy a 11 tagból álló Alkotmánybíróság a szóban forgó határozatot négy alkotmánybíró (egyes részproblémákra vonatkozó) különvéleményével hozta meg.

A saját név viseléséhez való jogot korlátozhatatlan jognak kell tekinteni, a névjog egyéb elemei – így a névválasztás, névváltoztatás – azonban alkotmányosan korlátozhatók. Utóbbiak korlátozásával az állam a közérdek védelmét szolgálhatja, a társadalmi viszonyokhoz, szokásokhoz, hagyományokhoz igazodhat. Ez sem az Alkotmánnyal, sem a nemzetközi joggyakorlattal nem áll ellentétben. A többször idézett határozat most csupán a nem megfelelő szintű szabályozásra hivatkozva törli el a névválasztást korlátozó bekezdést. A Magyar Utónévkönyv alkalmazását ugyanakkor egyértelműen védelmébe veszi (úgy vélem, helyesen). Itt szeretném megjegyezni, hogy véleményem szerint nem állapítható meg egyértelműen az, hogy – mint Ördög Ferenc írja – „a keresztnévválasztás közel sincs akkora horderejű kérdés, mint családnévállományunk magyarsága”. A mai joggyakorlat mindenesetre figyelemre méltó, különösen akkor, ha továbbgondoljuk az alkotmánybírói határozat megjegyzését: „a családi nevek felett a név viselője sem rendelkezik olyan szabadon, mint például az utónevekkel” (uo. IV.2.2.).

Az eddig elmondottakból következik az, hogy a nyelvművelés legfontosabb célja ezen a téren most a megfelelő – illetve a számára is elfogadható – törvényi szabályozás megvalósítása lenne. Ez szabja meg ugyanis elsősorban azt a játékkeret és szabályrendszer, amelyen belül a nyelvművelés szerepet vállalhat a névváltoztatás területén, a névízlés formálásában. S itt térhetek rá annak a konkrét kérdésnek a megválaszolására, amelyet Raátz Judit a nyelvművelés feladatkörével kapcsolatban tett fel.

A beérkező kérvények ismeretében úgy vélem, igen, szükség lenne a nyelvművelés aktívabb szerepvállalására e téren. A családnév-változtatás napjainkban azonban nem jelent olyan valóságos társadalmi mozgalmat, mint a névmagyarosítás fénykorában, s a nyelvművelés szűkös lehetőségeivel is megfelelően kell gazdálkodnunk. Ez a munkálkodás akkor lenne a leghatásosabb, ha a nyelvművelő szempontok figyelembe vétele a rendszer részévé lehetne. Ennek keretében a hivatalosság képviselői elsajátíthatnának bizonyos alapismereteket, illetve szemléletet; s rendelkezésre állna a megfelelő szakmai támogatás (mind az ő részükre, mind a kérvényezők számára). Ebben egy viszonylag rövid, közérthető tájékoztató is sokat segíthetne; a szakmai támogatásra pedig Melich János egykori szakvéleményei és a Nyelvtudományi Intézetnek a keresztnévadás terüle-

tén végzett munkája egyaránt mintául szolgálhat. Bizonyos névtípusok felvételét továbbra is korlátozni kellene, lehetőséget hagyva ugyanakkor a különös méltánylást igénylő esetek megkülönböztetett elbírálására. Az utóbbiak fogalmát viszont érdemes lenne lényegében arra az esetre szűkíteni, melyben az illető a kérelmezett névhez fűződő tényleges kapcsolatát igazolja. A nyelvművelő szempontok érvényesülésének ebben a rendszerben sokféle eltérő lehetősége lenne, de ezek további részletes (e válasz keretein belül el nem végezhető) elemzést igényelnének.

6. Az új szabályozás várhatólag megváltoztatja majd a házasságkötéshez kapcsolódó névvitelés, illetve névváltozás lehetőségeit is. Napjaink igényeit figyelembe véve elképzelhetőnek tűnhet – amint arra mindkét opponensem is utal – egy új asszonynévforma bevezetése. Ennek alapja a leánykori névből és a férj családnévéből létrehozott kettős vezetéknev lenne, melyhez természetesen a nő keresztnéve kapcsolódna. Emellett a már többször idézett alkotmánybírói határozat ismeretében biztosra vehetjük: az új törvény a férfinak is lehetőséget fog biztosítani arra, hogy a házasságkötéskor felvegye felesége nevét. A határozat ugyanis kimondja, hogy ennek a lehetőségnek a hiánya ma „mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenes helyzetet” jelent. A határozat azzal nem foglalkozik, hogy ez a lehetőség a szabályozásban a férj családnévének a feleség családnévvel való felcserélését, kételemű családnévre való kiegészítését vagy mindkettőt – választható lehetőségként – biztosítja majd. A határozat elvi alapja a férfi és női egyenjogúság biztosításának a szándéka, amelynek párhuzamai a külföldi joggyakorlatban is megtalálhatók (uo. IV.2.11.). Érdemes hozzátenni azonban, hogy ezt az utóbbi döntést az Alkotmánybíróság három tagja (köztük az egyetlen női alkotmánybíró) is szükségtelennek ítélte. (Egyik részről azért, mert a testület korábban „a történelmi hagyományokra és a női nem sajátosságaira tekintettel a pozitív diszkriminációt is alkotmányosnak fogadta el”. Másrészről pedig azért, mert ennek megvalósítását ma sem zárják ki a jogszabályok – igaz, nem házasságkötéskor, hanem csupán családnév-változtatás keretében adva rá lehetőséget.)

A legújabbban megfigyelhető tendenciák és az itt megfogalmazott elképzelések lehetséges távolabbi következményei – mint arra Ördög Ferenc is utal – valóban szinte beláthatatlanok. Igaz, a kettős családnevek létét a jelenlegi szabályozás az anyakönyvi bejegyzéssel igazolható esetekre korlátozza. Ezt – az állami nyilvántartások egységességéhez fűződő közérdek miatt – az alkotmánybírói határozat is helyesnek tartja. Ezzel szemben ugyanakkor elgondolkodtató az a mai gyakorlat, amely a kettős családnevek felvételét célzó kérelmeket – a különös méltánylást igénylő eset fogalmának igen tág értelmezésével – sorra engedélyezi.

7. A jogi szabályozás problémakörének kissé hosszúra nyúlt – de talán szükségszerű – boncolgatása után válaszolnék Raátz Judit azon kérdésére, amely az elvált és özvegyen maradt nők asszonynévhasználatára vonatkozik. A házasságkötéskor választott névforma a nő saját nevévé, önazonosságának részévé válik. Az illető sokak számára ezen a néven lesz ismeretes, kiskorú gyermekeinek nevelése pedig előnyössé teheti számára a férj családnévét tartalmazó névforma viselését. Talán még – bár egyre kevésbé – bizonyos presztízs is jelenthet viselőjének. A házasság megszűnésétől függetlenül is érvényesek ezek a szempontok. (A vonatkozó jogszabályok ezért is veszik egyre inkább

védelmükbe az elvált nők asszonynevhasználatát. Ma csak súlyos büntetőjogi esetben lehet eltiltani az egykori feleséget volt férje nevének viselésétől.)

Könnyen megérthető – érzelmi alapon, de egyéb elképzelhető esetekben is –, ha egy nő házassága megszűntét követően visszaveszi leánykori nevét. A törvény ennek lehetőségét magától értetődő módon kínálja fel. A nő olykor azonban ráébred arra, hogy – a fentebbi okok miatt – mégis előnyösebb lenne, ha a házasság idején viselt nevét használhatná tovább. Ilyenkor kerülhet sor a volt férj nevének visszaigénylésére. Bármelyik asszonynévtípust választhatja ekkor (a *Hunyadi Jánosné* változatot is), feltéve, hogy a házasság fennállása idején valamely *-né* képzős asszonynévformát viselte. Az itt említett motivációk – s mellettük az esetleges érzelmi tényezők – erősségét jellemzik azok az esetek is, amelyekben a kérvényezők egy megszűnt második házasságot követően egykori első férjük nevét szeretnék visszavenni. (Sikertelenül egyébként – az ezt tiltó joghagyományt a már többször idézett alkotmánybírósaági határozat is védelmébe vette.)

8. Dolgozatomnak a vizsgált korszak névváltoztatásait tárgyaló fejezetében viszonylag kevés konkrét példa szerepel. A Raátz Judit által kifogásolt ténynek több oka van. A korlátozó tényezők egyike valóban a személyiségi jogok védelmének kötelezettsége volt, de gyakorlati szempontként a dolgozat egyre növekvő terjedelme is visszafogottságra intett. A példák említéséről azonban azért is könnyebb szívvel mondtam le, mert az értekezés nagyobb részét kitevő korábbi fejezetekben gyakran használtam fel azokat. Ott pedig nem csupán egy szűkebb korszak, hanem a névváltoztatások általánosabb jellemzőinek felvázolásában hasznosíthattam tanulságaikat. Így a 20. század második felének névváltoztatási tendenciáit már a korábbi fejezetekben elmondottakra építve igyekeztem bemutatni. Ebben ugyan hasznos lett volna a konkrét névanyag bemutatása is, ám inkább összességében, s nem csupán (vagy nem annyira) egyes példáit tekintve. Adattárat azonban – a személyiségi jogok szempontjai miatt, sajnos – nem készíthettem.

Raátz Judit joggal hiányolja azt az összegzést, amelyet a kutatott korszak névváltoztatási tendenciáinak vizsgálata alapján elkészíthettem volna. Erre végül nem került sor, de tudom, hogy adós vagyok vele. Ha a század második felére vonatkozó vizsgálataim eredményét valamiképpen lesz módom közreadni, akkor ezt a hiányosságot pótolni fogom.

9. Mindkét opponensem szóvá tette a dolgozat gyakorta bonyolult mondatszerkesztését, hosszúra nyúlt és többszörös közbeékelésekkel súlyosbított mondatait. Valóban nagy szükség lett volna arra, hogy a dolgozat teljes egészét nyugodt körülmények között, már bizonyos távolságtartással végigolvashassam. Erre azonban végül nem maradt időm, s ez mutatkozik meg a fogalmazásmódban, amit több ízben is jogosan kifogásolnak. Időszükében lévén, tehát ugyanebből az okból hagytam meg elnagyolt formájukban a dolgozat utalásait is. Ezeket csak az egész munka befejeztével tudtam volna pontosítani, a dolgozat decimális szerkezetéhez igazítani, mert az értekezés belső szerkezete képlékeny volt az írás folyamán.

10. Raátz Judit utolsó kérdésére kell végezetül válaszolnom, mely kutatásaim lehetséges további irányaira vonatkozik. Kutatni, feltárni való még jócskán van a személynév-változtatások terén, illetve az ehhez kapcsolódó területeken. Jelenleg csaknem teljesen ismeretlen számunkra a keresztnév-változtatások kérdésköre – ezzel kapcsolatban elsősorban napjaink viszonyai érdekelnének. A családnév-változtatások történetéből

ugyanakkor éppen az első hullám, az 1848–49-es forradalom és szabadságharc névmagyarosításait szeretném majd közelebbről megvizsgálni. Szándékomban áll egy kisebb családnévesztétkai felmérés elkészítése, amelynek tanulságai kapcsolódhatnak a névváltoztatások során is vizsgált névizlés kutatásához. Mindenekelőtt azonban egyetlen családnevet szeretnék tüzetes vizsgálat alá vonni, a névmagyarosítások történetével leginkább összefonódó *Kárpáti* nevet, annak előfordulásait.

További kutatásaim menetét nyilvánvalóan befolyásolni fogja az a kötet is, amely a névmagyarosítások történetének első nagy összefoglalásaként éppen e sorok írását követő hetekben jelenik meg az Osiris kiadónál (Karády Viktor és Kozma István szerzőségével, „Név és nemzet” címen). Szerzőinek eddigi munkásságát figyelembe véve a könyv a társadalomtörténeti-történelmi-politikai folyamatok és szempontok alapos és lelkiismeretes feldolgozásának ígérkezik. Láthatlanban nehéz nyilatkozni róla, de sejthetően a nevek inkább eszközei voltak a feldolgozásnak, s nem a vizsgálat tárgyai. Ez pedig azt jelenti, hogy nagy segítségére lesz a kérdéskör kutatóinak, de várhatólag jócskán hagy még feladatot a névtan művelőinek.

11. Válaszomban elsősorban opponenseim egyértelműen megfogalmazott kérdéseire és észrevételeire igyekeztem válaszolni. Szükségesnek láttam azonban kitérni arra is, ami mindkét opponensem gondolatmenetében fontos tényező volt: a szóban forgó névanyag várható jövőjére, amely több szempontból éppen a következő bő fél év folyamán fog eldőlni.

Végezetül ismételtelen megköszönöm opponenseim munkáját; véleményüket, jobbtét szándékú bírálatukat.

Budapest, 2002. március 28.

FARKAS TAMÁS

OPPONENSI VÉLEMÉNY RÁCZ ANITÁNAK A „BIHAR VÁRMEGYE ÓMAGYAR KORI TELEPÜLÉSNEVEINEK NÉVRENDSZERTANI VIZSGÁLATA” CÍMŰ DOKTORI ÉRTEKEZÉSÉRŐL

1. Rácza Anita annak a zömmel fiatal kutatókból álló munkaközösségnek az oszlopos tagja, amely az utóbbi években színvonalas névtani kiadványok sorát bocsátotta útjára a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékén, és amelyet egyre gyakrabban a Hoffmann István vezette névtani műhelyként szoktunk emlegetni. Hoffmann István, Tóth Valéria és Rácza Anita jegyzi a „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” című új sorozatot is, amelyből eddig két kötet jelent meg. Ebben Györffy György történeti földrajzának mikrotoponimáit teszik közzé korszerű nyomtatott (és külön internetes) adatbázis formájában. E hézagpótló sorozat azonban csak kezdete volt egy nagyszabású névtani kutatóprogramnak, amely nem elégszik meg az adatbázisépítéssel, hanem névtani monográfiák sorával komplex elemzésben részesíti a történeti földrajz által már birtokba vett Árpád-kori helynévanyagot. Így készült el a Bényei Ágnes – Pető Gergely szerzőpáros munkájaként Győr vármegye, Tóth Valéria feldolgozásában Abaúj és Bars vármegye, Póczos Rita dolgozatával Borsod és Bodrog